

MUHAMMED EBÛ ZEHRE VE ZEHRETÜ'T-TEFÂSİR İSİMLİ TEFSİRİ MUHAMMAD ABU ZAHRA AND HIS COMMENTARY "Zahrat al Tafaseer"

2015 • SAYI: 1 • SAYFA: 13-31

MUHAMMET YILMAZ

YRD. DOÇ. DR.

RECEP TAYYİP ERDOĞAN Ü. İLAHİYAT FAK.

ABSTRACT

In this article, we examined the methodological point of Zahrat al-Tafaseer that belongs to Muhammad Abu Zahra (1316-1394 / 1898-1974) who is considered one of prominent scholars of Egypt and the world of Islam in the twentieth century. He wrote this commentary from 1951 onwards until he died. It consists of 19 juz out of 30 juz of the Qur'an.

We found that although the author gave weight to the narration, did not ignore the wisdom completely at his mentioned work.

Although the writer gave priority to comment on the Qur'an with the Qur'an and the Sunnah of the Prophet, we determined that he included the fineness about the eloquence of the verse and vocabulary, pointed out the Sarf and Nahw issues, and he gave plenty of examples regarding the different recitations. The commentator addressed juridical and theological issues with unique style, and he gathered many opinions of valid commentators of the Islamic world in his book as well.

Keywords: Muhammad Abu Zahra, Qur'anic Exegesis, Zahrat al-Tafaseer.

ÖZ

Makalede, yirminci yüzyılda Mısır'ın ve İslam dünyasının seçkin âlimlerinden kabul edilen Muhammed Ebû Zehre'nin (1316-1394/1898-1974)

1951 yılında başlayıp vefat ettiği ana kadar kaleme aldığı ve Kur'an'ın 30 cüzünden 19 cüzünü oluşturan Zehretü't-Tefâsîr isimli tefsirini metodolojik açıdan inceledik.

Söz konusu eserde müellifin, rivayete ağırlık vermekle beraber dirayeti de ihmal etmediğini tespit ettik.

Kur'an'ın Kur'an'la ve sünnetle tefsirine öncelik vermekle birlikte, ayetlerdeki belagata dair inceliklere yer verdiğini; lügat, sarf ve nahiv konularına işaret ettiğini, kıraat noktasında da bolca örnekler verdiğini belirledik. Fıkhi ve kelâmî konuları kendine has üslupla ele alan müfessirin, İslâm dünyasında muteber kabul edilen tefsirlerden de nakiller yaparak birçok görüşü bu eserinde bir arada sunduğunu gördük.

Anahtar Kelimeler: Muhammed Ebû Zehre, Tefsir, Zehretü't-Tefâsîr.

I. Hayatı, Kişiliği ve İlmî Kariyeri¹

A. Doğumu, Nesebi ve Kişiliği:

Muhammed b. Ahmed b. Mustafa b. Ahmed b. Abdullah Ebû Zehre (1316-1394/1898-1974) 5 Zilkade 1316/29 Mart 1898 yılında, Mısır'ın ilim, ticaret, ziraat ve sanayi merkezlerinden biri kabul edilen "Mahalletü'l-kübrâ" şehrinde, İslâmî değerlere bağlı ve aynı zamanda saygın bir aile olan Ebû Zehre ailesine mensup olarak dünyaya gelmiştir. Dönemindeki seçkin ilmî medreselerde eğitim görmüş ve arkadaşları arasında keskin zekâsı, güçlü muhakemesi ve tutarlı düşünceleriyle dikkat çekmiştir.²

Hayatı boyunca Kur'an ve tefsir ilimlerine dair eserlerden davet ve hitabete dair eserlere; fıkıh, usûl-i fıkıh, mantığa dair eserlerden fukaha ve müçtehitlerin hayatlarını anlatan biyografik eserlere; toplum, siyaset ve aile düzeninden, temel insan hak ve hürriyetlerine kadar dinî ilim sahalарının tamamına dair seksene yakın pek çok aydınlatıcı, faydalı eser telif etmiştir.

Ebû Zehre, ilmî kişiliğinin yanında takva sahibi, kanaatkâr, güzel ahlaklı, taassuptan uzak, itikatta ehl-i sünnet, fıkhıta Hanefî bir şahsiyettir.³ Gündelik çıkarılara esir olmayarak, milletin ve ül-

¹ Bu makale, 2010 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalında Prof. Dr. Sadrettin Gümüş danışmanlığında yapılmış olan, "Muhammed Ebû Zehre ve Zehretü't-Tefsîr isimli Tefsirindeki Metodu" başlıklı 354 sahifelik doktora tezi çalışmasına istinaden hazırlanmıştır.

² Abd'ül-Müüz Abdülhamid el-Cezzar, "Min a'lâmi'l-Ezher: Muhammed Ebû Zehre", *Mecelletü'l-Ezher*, Kahire 1984, c. LVI, sayı. 8, s. 1266-1273; Ahmed Fuat Paşa, *Mevsûatü a'lâmi'l-fikri'l-İslâmî: Muhammed Ebû Zehre*, Kahire 1984, s. 901; Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm: Kâmûsu terâcim*, Dâru'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut 1996, VI, 25-26.

³ Muhammed Osman Şübeyr, *Muhammed Ebû Zehre, İmâmü'l-fukahâi'l-muâsırîn ve'l-müdâfiu'l-cerîu an-hakâikid-dîn*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 2006, s. 56-80; Saffet Köse, "Muhammed Ebû Zehre", *DİA*, TDV, İstanbul 2005, XXX, 480-481.

kenin menfaatlerini her türlü çıkarın üstünde tutmuş; Kur'an'a ve sünnete zıt uygulamalar karşısında devlet adamlarına dahi açıkça muhalefet etmiştir.⁴

B. İlmî Kariyeri:

Ebû Zehre'nin çocukluğundan itibaren hayatının sonuna kadar devam etmiş olan ilmî hayatı ve kariyeri şöyle gelişmiştir: Dindar bir şahsiyet olarak tanınan babası Ahmed Ebû Zehre ve annesi Hadire hanımefendi tarafından Kur'an'ı ezberlemesi için gönderildiği mektepte hem okuma ve yazmayı öğrenmiş hem de henüz dokuz yaşında iken hafızlığını tamamlamıştır.⁵ Daha sonra, İslâmî ilimlere ek olarak matematik, coğrafya gibi müspet ilimleri öğrenme maksadıyla gönderildiği okuldan mezun olup 1913 yılında, Mısır'ın önemli büyük şehirlerinden sayılan Tanta'ya gönderilmiş ve orada ikinci Ezher olarak da isimlendirilen el-Câmiu'l-Ahmedi'ye girmiştir. Buradaki üç yıllık öğrenimi sırasında üstün başarı ve dikkat çekici yükselme göstermiş olan Ebû Zehre, kendisini yeterli görmeyerek bu okuldan ayrılmış ve şer'i mahkemeler için hâkim, kâtip, avukat ve müftü yetiştirmek üzere kurulmuş olan Medresetü'l-Kazâi's-Şer'i'ye girmiştir (1916). Dokuz yıl boyunca eğitimini aldığı bu okuldan 1925 yılında "Doktor" unvanı alarak mezun olmuştur.

1925 yılında, insanların haklarını savunmak ve onlara yardımcı olmak maksadıyla bir yıl kadar stajyer avukatlık yapmıştır. Bu eğitim onun şer'i ilimlere yaklaşımını ve bu ilimleri yorumlamadaki metodunu şekillendirmiştir.⁶ Bir yıl süren stajyer avukatlıktan sonra ise, hazırlık seviyesinde Arap dili ve fıkıh dersleri vermek ve tefsir dersleri okutmak üzere Medresetü'l-Kazâi's-Şer'i'ye müderris (öğretmen) tayin edilmiş ve üç yıl süre ile bu görevi ifa etmiştir.

Bundan sonra Ebû Zehre için müderrislik hayatı başlamıştır. Nitekim 1933 yılında el-Ezher Üniversitesi'ne bağlı Külliyyetü Usûli'd-Din'in vaaz ve irşat bölümüne cedel, hitabet, dinler ve mezhepler tarihi müderrisi olmuştur. Burada okuttuğu derslere dair yazdığı eserlerle telif hayatına da baş-

⁴ Ebû Zehre, *La Conception de la guerre dans l'Islam (Son Barış Çağırısı)*, Cemal Aydın (çev.), Şûle Yayınları, İstanbul 1998, s. 1.

⁵ Nasır Mahmud Vehdan, *Ebû Zehre: Âlimen İslâmiyyen, hayatuhû ve menhecuhû fi buhûsilihi ve kütübihî*, Şirketi'n-Nas li't-Tibaa, Kahire 1996, s. 11, 34.

⁶ Ebû Bekir Abdürrezzâk, *Ebû Zehre: İmânu asrihi, hayâtühû ve eseruhü'l-ilmiyyü*, Dâru'l-İ'tisâm, Kahire 1985, s. 25-30.

lamış olan müfessir, birçok dile tercüme edilmiş olan “Hitabet”, “Târihu'l-Cedel”, “Târihu'd-Diyânâtı'l-Kadîme”, “Muhâdarat fi'n-Nasrâniyye” eserlerini bu dönemde kaleme almıştır. 2 Kasım 1934 tarihinde o dönemdeki adı I. Fuâd Üniversitesi olan Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde hitabet müderrisliğine, bir yıl sonra da İslâm hukuku hocalığına getirilmiş ve İslâm hukuku bölüm başkanlığını yürütmüştür.

1934-1942 yılları arasında Usûlü'd-Dîn Fakültesi'ndeki derslerini misafir öğretim üyesi sıfatıyla sürdüren Ebû Zehre, İslâmî Araştırmalar Cemiyeti (Cem'iyyetü't-Dirâseti'l-İslâmiyye) ile Arap Birliği'ne bağlı İslâm Araştırmaları Enstitüsü'nün (Ma'hedü'd-Diraseti'l-İslâmiyye) kuruluşunda rol almış ve bu enstitüde hocalık yanında İslâm hukuku bölüm başkanlığı görevlerini üstlenmiştir (1952). Hanefî ve Şâfiî mezheplerine göre kanunlaştırma komisyonu başkanlığı görevini de yürütmüş olan Ebû Zehre, 1963-1964 yıllarında Ezher Üniversitesi'ne bağlı İşletme ve İdari Bilimler Fakültesi'nde (Külliyetü'l-Muâmelât ve'l-İdâre) İslâm hukuku dersleri okutmuştur.⁷

C. Vefatı:

Üstün gayreti, fedakârlığı, cesareti, verdiği dersleri ve yazmış olduğu eserleri ile ömrünü İslâm'ın ve Müslümanların hizmetine adanmış olan Ebû Zehre, özellikle 1973'ün sonlarında İskenderiye Üniversitesi'nde, Kahire Üniversitesi'nde ve Müslüman Gençlik Cemiyeti'nde İslâm dinine saldıranlarla mücadele için birçok konferans ve toplantılar düzenlemişti. Ayrıca, Sosyal İşler Bakanlığı Aile Hukuku kanun tasarısındaki boşanma, çok eşliliğin sınırlandırılması, aile planlaması ile ilgili olarak el-Ezher'de ve İslâm Araştırmaları Akademisi'nde oldukça keskin ve sert çıkışlar yapıyordu. Bu çalışmalar doğrultusunda, evinin önünde dinî, içtimâî ve sosyal alandaki sorunları konuşup tartışmak; yeni fikhî problemleri çözüme kavuşturmak için “İslâm'ın Çağımızdaki Sorunları” adıyla büyük bir çadırda ulusal bir konferans dizisi başlatmaya karar vermişti. Bu dizi konferanslara başkanlık etme görevi de oy birliği ile Ebû Zehre'ye takdim edilmişti.⁸

Ebû Zehre, 12 Nisan 1974 Cuma günü sabahın erken saatlerinde tüm masraflarını kendisinin karşılayıp yaptırdığı söz konusu konferans çadırı-

⁷ Enver el-Cündî, “Muhammed Ebû Zehre”, *Alâmü'l-karnî'r-rabia aşere el-hicri: Alâmü'd-dâveti ve'l-fikr, Mektebetü'l-Encelü'l-Misriyye*, Kahire 1981, s. 35-49; Saffet Köse, “Muhammed Ebû Zehre: Hayatı, İslâm Hukuku ve Diğer Disiplinlerle İlgili Bazı Görüşleri”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2005, s. 479-496.

⁸ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, Dâru'l-Fikri'l-Arabi, Kahire 2002, I, 10-11; X, 5482.

nı gözetlemek ve son kontrolleri yapmak üzere toplantı yerine gelmişti. Gerekliliği yaptıktan sonra evine döndü ve evinin üst katındaki kütüphanesine çıktı. Amacı, başladığı Neml suresinin tefsirine öyle ezanına kadar devam etmektir. Ancak, bir süre sonra bir elinde tefsirini yazdığı kalemi; Neml suresi 19. ayetlerinin; (رَبِّ أَوْزَعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا) رَبِّ أَوْزَعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا) ⁹ bulunduğu sahifenin açık olduğu Mushaf'ı ve yazdığı tefsir sayfaları; diğer elinde kendisinin hazırlamış olduğu kahve fincanı olduğu hâlde alt kata inerken elinde tuttuğu Mushaf'ın ve yazdığı tefsir sayfalarının üzerine secde eder bir vaziyette düştü.

Bu düşmeden dolayı başından yaralanan ve cuma ezanından o günün akşam sonrasına kadar baygınlığı devam eden Ebû Zehre, 19 Rabîulevvel 1394 / 12 Nisan 1974 cuma günü akşamı 77 yaşında iken ruhunu mevlasına teslim etmiş ve vefatının ikinci gününde yani 13 Nisan 1974 / 20 Rabîulevvel 1394 cumartesi günü Ezher Üniversitesi'nde cenaze namazı kılınarak ebedi istirahatgâhına defnedilmiştir.¹⁰

D. Hocaları:

Muhammed Ebû Zehre; ilmini, ahlâkını ve faziletini devrin ileri gelen hocalarından almıştır. Üstün ahlâka, hikmetli dinî bilgiye, fıkhıdaki derinliğe, düşüncedeki engin hikmete hocaları sayesinde ulaşmıştır.¹¹ Onun karakterini ve ilmî şahsiyetini en çok etkileyen; eğitim-öğretim, ahlâk, hukuk ve vatanperverlikte örnek aldığı hocalarından bazıları şunlardır: Eğitim-Öğretim: Ahmed İbrahim (ö.1955); Hukuk: Muhammed Ahmed Ferec es-Senhûrî (ö.1977); Ahlak: Muhammed Âtîf Berekât (ö.1924); Milliyetçilik-Vatanperverlik: Abdülvehhâb Azzâm (ö.1959); Edebiyat: Ahmed Emin (ö.1954); Fıkıh: Ali b. Muhammed el-Hafif (ö.1978) ve Abdülvehhab Hallâf (ö.1956); Hitabet: Muhammed Ahmed ez-Zevahirî (ö.1944), Abdülhamit Hasan (ö.1976) ve S'ad b. İbrahim Zağlûl (ö.1927).

E. Öğrencileri:

İlmi ve cesareti başta olmak üzere ahlâkî, siyasî, edebî, fikrî ve benzeri birçok konuda çağının seçkin ilim adamlarından sayılan Ebû Zehre'den et-

⁹ Neml, 27/19.

¹⁰ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, I, 10-11; X, 5482; Abdurrezzak, *Ebû Zehre fî re'y ulemâ'il-asr*, Dâru'l-İtisam, Kahire 1986, s. 225.

¹¹ Vehdân, *a.g.e.*, s. 84.

kilenen ve onun aydınlatıcı fikir ve görüşlerinden istifade etmiş olan çeşitli alanlarda birçok öğrencisi vardır.¹² Gerek doğrudan öğrencilerini gerekse kitaplarından istifade ile onun fikirlerini benimseyip uygulama ve yayma çabası içerisinde olan öğrencilerinden bazıları şunlardır: Tefsir: Ahmed Seyyid el-Kûmî; İslam Tarihi: Muhammed et-Tayyib en-Neccâr (ö.1991); Hukuk: Abdülaziz Mûsa Âmir; Fıkıh: Muhammed Gazâlî (ö.1996), Seyyid Kutup (ö.1966), Yusuf b. Abdillâh el-Kardâvî, Zekerîyya el-Berrî, Salah Ebû İsmail, Vehbe Züheyli ve Ahmed Fethi Surûr.

II. Müfessir Kişiliği ve Zehretü't-Tefâsîr İsimli Tefsiri

A. Müfessir Kişiliği:

Çok küçük yaşta Kur'an'ı ezberlemesiyle başlayıp vefat ettiği ana kadar devam eden süreçte Kur'an ve tefsir, Ebû Zehre'nin hayatında hep olmuştur. Fıkıh derslerinden dolayı tefsirle ilgilenmekten uzak kalmasına rağmen, zaman zaman konferans ve toplantılar sayesinde tefsirle olan ilgisini ve bağlılığını devam ettirmiştir.¹³ Güçlü hukukçu kimliği yanında, Livâü'l-İslâm dergisinde yazdığı yazılar ve yaptığı ayet tefsirleriyle, radyo aracılığıyla devam ettirdiği 15 dakikalık 40'tan fazla tefsir oturumuyla¹⁴ değerli bir müfessir olduğunu ispatlamıştır. Medresetü'l-Kazâi's-Şerî'de tefsir derslerinin Ebû Zehre'ye tahsis edilmiş olması da bu ilginin bir tesadüf olmadığını göstermektedir. Aynı zamanda el-Meclisü'l-A'la li's-Şuûni'l-İslâmiyye bünyesinde; Kur'an-ı Kerim'in kısa, öz ve kolay anlaşılır bir tefsirinin hazırlanması ve bu tefsirin diğer dillere tercümesi amacıyla Evkaf Bakanlığı tarafından 1960 yılında oluşturulan ve otuz yedi bilim adamından oluşan komisyonun başkanlığını da Ebû Zehre yapmıştır. Nitekim yoğun çalışmalar neticesinde hazırlanan "el-Müntehab fi tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerim" / الْمُنتَخَب فِي تَفْسِيرِ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ adlı eser birçok dile tercüme edilmiştir.¹⁵

Kısacası, vefat edinceye kadar Kur'an'ın üçte ikisine tekabül eden tefsir çalışmaları, radyodaki oturumları, Kur'an'la ilgili araştırmaları ve makaleleri düşünüldüğünde onun tefsir sahasında önemli gayret ve çalışmaları olduğu görülmektedir.

¹² Şübeyr, a.g.e., s. 118-119.

¹³ Şübeyr, a.g.e., s. 182.

¹⁴ Vehdân, a.g.e., s. 283-291.

¹⁵ Şübeyr, a.g.e., s. 100-102.

B. Zehretü't-Tefâsîr İsimli Tefsiri

1. Tefsirin Yazılış Gayesi:

Müellif, daha çok dirayet özelliği taşıyan tefsirinin mukaddimesinde Kur'an-ı Kerim'in tefsirini yazmasındaki gayesini iki maddede şu şekilde belirtmektedir:

a. Geniş ya da kısa yazılmış tefsirler, bu sahada dengeyi sağlayacak; çok uzun veya çok kısa olmayan, orta hacimli bir tefsirin yazılmasını doğurmuştur. Çünkü ayrıntılı klasik tefsirlerde; mezhebi kalıpların, fikhî görüşlerin, dramatik tahlillerin yahut da tartışmalı konulardaki cedel üslubunun, ihtilafların ve farklı görüşlerin ayrıntılı şekilde sunulmasıyla Kur'an'ın asıl maksadı dağılmakta ve böylece Kur'an'ın mucizevi yönü bu ihtilaf ve görüşler arasında gizli kalmaktadır. Bunun karşısında, kısa tefsirlerde de Kur'an'ın aydınlatıcı özelliği kendisini gösterememekte ve Kur'an manalarının etrafındaki tartışmaların az olmasıyla beraber mana Eşarî, Mu'tezile gibi belirli bazı mezheplere göre verilmektedir.

b. Kur'an-ı Kerim'in ilkelerine aykırı olmasına rağmen, müfessirlerin bir mana üzerinde mutabakat sağlamaları kendileriyle beraber başkalarını da hataya düşürmektedir. Örneğin; *أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا* *Rabbinin rahmetini onlar mı taksim edip paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz taksim ettik; birbirlerine iş gördürmeleri için kimini kimine derecelere üstün kıldık; Rabbinin rahmeti, onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır.*¹⁶ ayetinin tefsirine baktığımızda, müfessirlerin yorumuna göre bu ayette, zenginlerin fakirlerden üstün olduğu belirtilmektedir ki, bu anlayış ne İslâmî ilkelere ne de dinin prensiplerine uygundur. Bu durumda bize düşen bu tür anlamları tashih etmek, Kur'an'ın şanına, peygamberliğin kemaline uygun biçimde doğru olanı söylemektir.¹⁷ İşte bu sebeplerden dolayı gücümüzün üzerinde gayret harcayarak, aklımızın kavradığı kadarıyla Kur'an-ı Kerim'in gizemini ve manalarını ortaya çıkarmak için tefsirimizi yazmaya başladık.¹⁸

2. Tefsirinde Esas Olarak Kabul Ettiği Prensipler:

Ebü Zehre'nin tefsirde göz önünde tuttuğu ve güvenip esas aldığı prensipleri şu şekilde maddelemek mümkündür.

¹⁶ Zuhurf, 43/32.

¹⁷ Ebü Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, I, 18-19.

¹⁸ Ebü Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, I, 19.

a. Kur'an ve sünnetin diğer delillere olan üstünlüğü: Kur'an ve sünnetin diğer delillere olan üstünlüğünü sıkça ayetlerin tefsirinde uygulamalı olarak kullanmıştır.¹⁹

b. Siyak ve Sibak'a (bağlama) başvurması: Siyaka başvurmak, ayetten sonra gelen ve bir bakıma ayetin manasını veya içerdiği konuyu açıklayan ayetlere başvurmayı ifade eder. Ebû Zehre, "Ayetin bu anlamı, çoğu müfessirin mutabık olduğu ve ayetin siyakıyla da uyuştığı, ittifak ettiği bir anlamdır."²⁰ "Bu mana, ayetin siyakıyla ve konusuyla uyuşan kuvvetli bir manadır."²¹ "Bu tercihimiz, ayetin siyakıyla da uyuşmaktadır."²² gibi benzer ifadelerle tefsirde ayetin siyakına başvurmanın ne derece önemli olduğuna ve kendisinin bu prensip doğrultusunda ayetlere yorum getirdiğine işaret etmektedir. Aynı zamanda sibaka yani ayetten önce geçen ayet, konu ve iraba da dikkat etmiş; "Bu ayet, önceki ayetle (sibak'ıyla) bağlantılıdır."²³ "Bu ayet ile bundan önceki ayet arasındaki alaka şudur."²⁴ gibi ifadelerle ayetleri öncesiyle ve sonrasıyla bir bütün olarak tefsir etmeye çalışmıştır.

c. Hususiliğini gösteren kat'i (kesin) delilin bulunmadığı yerde, lafzın umumiliğine göre ayete mana verilmesi: Usulcülerin söylediği ve müfessirlerin ortak uygulaması doğrultusunda müfessirimiz de tefsirinde bu kurala dikkat ederek, gerekli yerlerde lafızlara umumi veya hususi manalar yüklemiştir.²⁵

d. Lafzı, öncelikle zahirî manaya göre tefsir etmesi: Tüm müfessirlerin ittifakla kabul ettikleri bu hususla ilgili müfessirimiz çok defa: "Kur'an'ı zahirî anlamına göre tefsir etmek zorunludur."²⁶ "Zahirî anlamını vermeye engel bir ayıp bulunmadığı müddetçe –ki bu durum Allah'ın kelâmında söz konusu olamaz– ayetlere zahirî anlamı dışında bir anlam vermemek gerekir."²⁷ gibi ifadelerle bu konuya dikkat çekmiştir. Bu hususun metodunu teşkil ettiğini, zahirî mana dışındaki anlamların doğru olmadığını tefsirinde, İslâm hukuku ve Kur'an ilimleriyle ilgili telif ettiği eserlerde dile getirmektedir.²⁸

¹⁹ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, I, 241.

²⁰ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, II, 595.

²¹ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, II, 999.

²² Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, II, 636.

²³ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, VI, 3124.

²⁴ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, IV, 1785.

²⁵ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, IV, 2139-2140

²⁶ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, IV, 1967.

²⁷ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, IV, 2228.

²⁸ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, I, 341; VI, 2806.

3. Tefsirdeki Rivayet ve Dirayet Metodu

Tefsirler farklı açılardan değerlendirilip, yorumlayanların durum ve metotları dikkate alınarak farklı taksimata tabi tutulmuş olsalar da kaynak itibarıyla iki guruba ayrılmaktadır:

a. Rivayet Tefsiri:

Kur'an-ı Kerim'in bazı ayetlerinin başka ayetlerle, Hz. Peygamber'in kavilleriyle ve sahabenin sözleriyle tefsir edilmesi esasına dayanan bir tefsir çeşididir. Bazıları buna, tâbiinin sözlerini de katmaktadırlar. Bu kaynaklarla yapılan tefsire, "rivayet tefsiri" denildiği gibi "me'sur" veya "nakli" tefsir de denmektedir.²⁹

a1. Kur'an'ı Kur'an'la Tefsiri:

İslâm âlimleri, müphem ve mücmel olan ayetlerin açıklanması konusunda en güvenilir tefsirin Kur'an'ın kendisi olduğunda hemfikirdirler.³⁰ Ebû Zehre de, bu doğrultuda Kur'an'ın Kur'an'la tefsirine birinci derecede yer vermiş ve bu metodu sıkça kullanmıştır. O, mücmel olanın tafsil edilmesinde,³¹ mutlak olanın kayıtlanmasında,³² müphem olanın beyan edilmesinde,³³ tercih edilen mananın kuvvetlendirilmesinde,³⁴ kısa ve özlü anlatılan bir konunun başka ayetlerle ayrıntılı olarak açıklanmasında,³⁵ zıt gibi gözükten ayetler arasındaki çelişki vehminin giderilmesinde,³⁶ âmm (umumi) olanın tahsis edilmesinde³⁷ ve benzeri hususlarda Kur'an tefsirinden istifade etmiştir.

a2. Tefsirinde Kıraat İlmi:

Kıraat ilminin tefsir hareketlerinde önemli bir yeri vardır. Zira müfessirler kıraatlere dayanarak ayetlerden farklı hükümler elde etmişlerdir.³⁸

Ebû Zehre ise, yalnızca kıraat farklılıklarını göstermekle yetinmemiş, kıraat farklılıklarından dolayı meydana gelen anlam inceliklerine, irab du-

²⁹ Muhammed es-Seyyid Hüseyin ez-Zehbî, *et-Tefsir ve'l-müfessirân*, Şirketü Dâru'l-Erkam bin Übey el-Erkam, Beyrut ts., I, 105.

³⁰ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yayınları, Ankara 2005, s. 37-38.

³¹ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, III, 1611.

³² Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, VIII, 4289; IV, 2028.

³³ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, V, 2492.

³⁴ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, V, 2325-2326.

³⁵ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, IX, 4906-4907.

³⁶ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, IV, 1758.

³⁷ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, II, 821.

³⁸ Zehebî, *a.g.e.*, I, 267.

rumlarına ve kıraat farklılıklarından doğan fikhî mevzulardaki ihtilaflara işaret etmiş; bu durumları ayet ve hadislerle delillendirmiştir.

Bu bağlamda müfessir; kıraatlerin değişmesiyle meydana gelen farklı manalara işaret etmiş,³⁹ bazen farklı kıraatlerin ortaya çıkardığı manaları cem etmiş,⁴⁰ bazen ayetteki mütevatir kıraatlerin tamamına yer vermiş,⁴¹ bazen de şaz kıraatlere işaret etmiştir.⁴² Zaman zaman da farklı kıraatleri belirtip aralarında tercih yapmıştır.⁴³

a3. Kur'an'ı Sünnetle Tefsiri:

Rivayet tefsirinin ikinci kaynağı, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in açıklamalarıyla yapılan Kur'an tefsiridir.⁴⁴ Başta sahabe olmak üzere, tefsir ilmiyle uğraşan tüm selef âlimleri, Kur'an ayetlerinin tefsirinde sünnete müracaat etmişlerdir.⁴⁵

Ebû Zehre de, tefsirinde sünnetten azami derecede faydalanmıştır.

Sünnetin kaynak olup olmaması ve bu metodun kullanılışıyla ilgili şu hususlar tefsirde dikkat çekmektedir:

Ayetle ilgili ve ayet manasıyla mutabık olan hadisleri zikretmiştir.⁴⁶

Kur'an-ı Kerim'i tefsir eden; açıklayan hadisleri ayetlerin tefsirinde zikretmiştir.⁴⁷

Yaptığı tefsirde yorumunu destekleyen bir hadisi destek mahiyetinde zikretmiştir. Aynı şekilde, bir ayetle ilgili farklı görüşler varsa, görüşleri ayrı ayrı zikretmiş ve tercih ettiği görüşü neden tercih ettiğini o görüşe uygun hadisi zikrederek vermiştir.⁴⁸

Hadisin zahirî manasının ayete zıt olduğunun düşünüldüğü durumlarda, hadisin ayete zıt olmadığını belirterek; o hadisle ayeti bağdaştırarak ayeti tefsir etmiştir.⁴⁹

Hadisleri naklederken çoğunlukla kaynak olarak istifade ettiği tefsire işaret etmiş ve kısa tutma amacıyla hadislerin senetlerini, tahriclerini zikretmemiştir.⁵⁰

³⁹ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, X, 5124; Furkân, 25/18, X, 5261.

⁴⁰ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, IX, 4656.

⁴¹ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, VI, 2872; VIII, 4352-4353.

⁴² Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, VI, 3229; VI, 3272.

⁴³ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, V, 2519.

⁴⁴ Sadreddin Gümüş, *Kur'an Tefsirinin Kaynakları*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1990, s. 45.

⁴⁵ Yakup Çiçek, *Tefsir Usûlü*, Sofya 1995, s. 99.

⁴⁶ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, III, 1259.

⁴⁷ Ebû Zehre *Zehretü't-tefâsîr*, IV, 1996-1997.

⁴⁸ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, V, 2144-2146.

⁴⁹ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, V, 2378-2379.

⁵⁰ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, V, 1511.

Zorlama ile yapılan tefsirleri ve rastgele yapılan tevilleri, sarîh hadisleri delil getirmek suretiyle reddetmiştir.⁵¹

Hadislerin sıhhat derecelerini, sahih olup olmadığını çok az yerde zikretmiştir: “Buhârî’de rivayet edilmiştir.”⁵² “Müslim, Sahîhi’nde rivayet etmiştir ki,”⁵³ “Buhârî’de, Müslim’de, Ahmed b. Hanbel’in Müsned’inde ve İmam Şâfiî’nin Müsned’inde Hz. Aişe’den şöyle rivayet edilmiştir.”⁵⁴ “Sahîhân’da/Sahîhayn’de rivayet edilmiştir ki,”⁵⁵ “İbn Mâce, Ömer (r.a.)’den rivayet etmiştir ki,”⁵⁶ gibi ifadelerle hadisleri nakletmiştir.

Hadisi ifade etmek için, hadis sözcüğü yerine kimi yerde “el-eser/الأسر” kelimesini kullanmıştır. “ve fi’l-eseri’s-sahîh”⁵⁷ ifadesinden sonra da hadisi zikretmiştir.

İnançla ilgili (akîdevî) ayetlerin tefsirinde, ahad hadisleri delil kabul etmemiştir.⁵⁸

Ebü Zehre, hadisleri genelde; ayette verilen mananın doğruluğunu teyit etmede,⁵⁹ ayette geçen kelimeyi tefsir etmede,⁶⁰ yaptığı tefsir veya tercihe delil teşkil etmede,⁶¹ hakikî ve mecazî manayı ifade eden ayetleri tefsir etmede⁶² ve müphem olanı beyan etmede⁶³ kullanmıştır.

a4. Kur’an’ı Sahabe Sözlüleriyle Tefsiri:

Kur’an ve Hz. Peygamber’den sonra Kur’an’ı tefsir etmede üçüncü kaynak, Kur’an’ı ve tefsirini Hz. Peygamber’den dinlemiş ve öğrenmiş olan sahabedir.⁶⁴ Ebü Zehre, çok fazla olmasa da sahabe rivayetlerini tefsirinde kullanmıştır. Bu rivayetleri çoğunlukla isim vererek zikretmiştir. Rivayetlerde çoğunlukla İbn Abbas’ın⁶⁵ ve İbn Mesud’un⁶⁶ yorumlarına; zaman

⁵¹ Ebü Zehre, *Zehretü’t-tefâsîr*, V, 2616-2617.

⁵² Ebü Zehre, *Zehretü’t-tefâsîr*, I, 398.

⁵³ Ebü Zehre, *Zehretü’t-tefâsîr*, V, 2616.

⁵⁴ Ebü Zehre, *Zehretü’t-tefâsîr*, II, 783.

⁵⁵ Ebü Zehre, *Zehretü’t-tefâsîr*, III, 1448; V, 2357.

⁵⁶ Ebü Zehre, *Zehretü’t-tefâsîr*, I, 255.

⁵⁷ Ebü Zehre, *Zehretü’t-tefâsîr*, IV, 1740.

⁵⁸ Ebü Zehre, *el-Mu’cizetü’l-kübrâ: el-Kur’ân*, s. 560.

⁵⁹ Ebü Zehre, *Zehretü’t-tefâsîr*, V, 2458-2459.

⁶⁰ Ebü Zehre, *Zehretü’t-tefâsîr*, I, 521.

⁶¹ Ebü Zehre, *Zehretü’t-tefâsîr*, II, 700-703.

⁶² Ebü Zehre, *Zehretü’t-tefâsîr*, II, 1059; VI, 2875-2876.

⁶³ Ebü Zehre, *Zehretü’t-tefâsîr*, II, 609-610.

⁶⁴ Muhammed Aydın, *Genel Tefsir Kuralları*, Nûn Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 57-58.

⁶⁵ Ebü Zehre, *Zehretü’t-tefâsîr*, I, 296; II, 912; IV, 2105; VIII, 4825; X, 5315.

⁶⁶ Ebü Zehre, *Zehretü’t-tefâsîr*, VII, 4253.

zaman da Hz. Ebû Bekir,⁶⁷ Hz. Ömer⁶⁸ ve Hz. Ali'nin⁶⁹ görüşlerine yer vermiştir.

a5. Kur'an'ı Tâbiîn Sözleriyle Tefsiri:

Kur'an tefsirinde başvurulan kaynaklardan biri de, sahabe derecesinde olmasa da bu alanda önemli bir yere sahip olan tâbiîn sözüdür.⁷⁰ Tâbiîn'in tefsirdeki yeri ile sahabenin tefsirdeki yerinin hemen hemen aynı olduğunu söyleyen Ebû Zehre, kitap, sünnet ve sahabe sözlerinde bir meseleyle ilgili açık hüküm bulunmadığında tâbiîn sözlerine müracaat etmenin gerekliliğini vurgulamaktadır.⁷¹ Başta Mücâhid⁷² olmak üzere, Hasan Basrî⁷³ ve İbn Cübeyr⁷⁴ gibi birçok tâbiîn müfessirlerinden nakiller yapmıştır. Özellikle isrâiliyyat türü haberlerin tefsire sokulmaması noktasında hassas davranmış ve bu tür haberlerin tefsire sokulmasına şiddetle karşı çıkmıştır.⁷⁵

b. Dirayet Tefsiri:

Müfessirin Arap Dili ve Edebiyatı'nın her yönünü, Arapça lafızların delâlet etikleri bütün vecihleri, nüzul sebeplerini, Kur'an ayetlerinin nâsih ve mensûhunu ve müfessirin muhtaç olduğu tefsire ilişkin diğer hususları bildikten sonra; rivayetlere münhasır kalmadan Kur'an'ı kendi içtihadı ile tefsir etmesidir. Bu şekilde yapılan tefsire, "re'y ile tefsir" ya da "ma'kul tefsir" de denmektedir.⁷⁶

b1. Tefsirin Dil Yönü:

Kur'an'ın manalarını anlayabilmek ve tefsir edebilmek için, Arap dilinin gelişiminin, yapısının ve üslubunun; kısacası, lügat, sarf ve nahiv ilimlerinin inceliklerinin de bilinmesi gerekmektedir.⁷⁷ Ebû Zehre'ye göre de, tefsir ilminde dilin çok önemli yeri vardır; çünkü Hz. Peygamber, sahabe ve tâbiînden sonra tefsirin üçüncü kaynağı dildir.⁷⁸ Bu nedenle o, ayetlerdeki kelimeleri; lügat, nahiv ve belagat açısından ele almış ve değerlendirmiştir.

⁶⁷ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, IX, 4703.

⁶⁸ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, I, 218.

⁶⁹ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, VII, 4307.

⁷⁰ Zehebi, *a.g.e.*, I, 69.

⁷¹ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, I, 25, 29.

⁷² Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, I, 115; I, 262; I, 510; VII, 4052; VII, 4084.

⁷³ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, I, 332; IV, 1717.

⁷⁴ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, I, 510

⁷⁵ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, I, 29-30.

⁷⁶ Zehebi, *a.g.e.*, I, 170.

⁷⁷ Zehebi, *a.g.e.*, I, 176-179.

⁷⁸ Ebû Zehre, *el-Mucizetü'l-Kur'an: el-Kur'an*, s. 586.

Lügat ilmi açısından: Ebû Zehre, kelimenin aslını ve lügavî manasını açıklarken,⁷⁹ kelimenin lügavî ve ıstılâhî anlamları arasındaki bağlantıyı belirtirken,⁸⁰ birden çok anlam ifade eden bir kelimenin farklı anlamlarını izah ederken,⁸¹ kelimenin farklı lügavî anlamlarını belirttikten sonra o ayette kastedilen anlamını verirken,⁸² kelimenin iştikakı (müteaddî-lâzım) itibariyle manasının değişikliğini vurgularken,⁸³ kelimenin ifade ettiği farklı anlamları belirttikten sonra tercih ettiği görüşe işaret ederken⁸⁴ ve karşıt (zıt) anlamlı kelimeler arasındaki farkı belirtirken⁸⁵ lügat ilminden sıkça istifade etmiştir.

Sarf-Nahiv ilmi açısından: Ebû Zehre, tefsirinde çok fazla teferruata girmeden ayetlere daha fazla açıklık getirmek ve onların daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla sarf ve nahiv kaidelerine yer vermiştir. Kelimelerin cümle içinde kullanılmasını ve bu nedenle aldığı değişik manaları; veznini, isim veya sıfat olduğunu belirtmiş; ayrıca mübteda-haber,⁸⁶ mefûlü mutlak,⁸⁷ i'lâl,⁸⁸ hazîf,⁸⁹ istisnâ⁹⁰ ve benzeri sarf ve nahiv kurallarına gerekli gördüğü yerlerde teferruata girmeden; kısa, açık ve anlaşılır bir şekilde işaret etmiştir.

Bazen de kendine göre Kur'an'a zıt olan nahivcilerin dil kurallarını, "Allah'ın kitabı Kur'an, nahiv ve dil âlimlerinin belirlediği kuralların üstündedir." "Nahivcilerin kaideleri, insanları bağlayıcıdır; Kur'an'ı bağlayıcı değildir." gibi ifadelerle tenkit etmiş ve reddetmiştir.⁹¹

Belagat ilmi açısından: Beyan, meânî ve bedî' ilimlerinden oluşan Belagat ilmi, Kur'an'daki eşsiz üslubu ve belagat inceliğini ortaya çıkarabilmek ve lafızlardan kastedilen manayı anlayabilmek için müfessirin bilmesi gereken ilimlerden birisidir.⁹² Ebû Zehre'nin, belagatta büyük önem taşıyan bazı mana ve edebî sanatları, gerek kaynak olarak istifade ettiği başka tefsir-

⁷⁹ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, II, 641.

⁸⁰ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, IX, 4491.

⁸¹ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, VII, 3669-3670; VIII, 3974.

⁸² Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, IV, 1808-1809.

⁸³ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, IV, 1719.

⁸⁴ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, IV, 1943-1944.

⁸⁵ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, VIII, 4343-4344; Başka örnekler için bkz. Mâide, 5/100 (الْحَبِيبُ وَالطَّيِّبُ), V, 2368-2369; Arâf, 7/168 (وَبَلَّغْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالشَّيْئَاتِ), VI, 2995; Mâide, 5/2 (وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ), VI, 2025-2026.

⁸⁶ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, VIII, 3961.

⁸⁷ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, III, 1435; VI, 3149.

⁸⁸ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, VII, 3551.

⁸⁹ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, X, 5218.

⁹⁰ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, VII, 4086.

⁹¹ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, V, 2362.

⁹² Ebû Zehre, *el-Mucizetü'l-kübrâ: el-Kur'an*, s. 553.

lerden gerekse kendi görüşleri doğrultusunda Kur'an'ın ruhundan uzaklaşmadan kullandığını görmekteyiz.

Bu bağlamda, beyan ilminin kısımlarından; mecâz, kinâye, teşbih (Benzetme) ve isti'âre sanatlarını sıkça kullanmış; meânî ilminin konularından olan icâz, itnâb, tekrâr, tekit, iltifât, takdîm, istifhâm sanatlarına hem kelime de hem de cümlede işaret etmiştir. Az da olsa tefsirde bedî' ilmiyle ilgili örnekleri de görmekteyiz.⁹³

b2. Tefsirin Kelâmî Yönü:

İslâm dininin inanç esaslarına yönelik, muhaliflerin ileri sürdüğü şüphe ve itirazlardan dolayı meydana gelebilecek çeşitli şüpheleri ortadan kaldırmak amacıyla, kesin deliller kullanarak dinî akidelerin ispatına güç kazandırmayı amaçlayan ilim dalına "Kelâm İlmi" denir.⁹⁴ Tefsir'de Kelâm sahasındaki tartışmalı konuları, söz konusu ayetlerin tefsirinde değişik mezheplerin görüşleri ışığında açıklamaya çalışan Ebû Zehre, kelâmî konuların açıklanmasında genelde Zemahşerî'den nakiller yapmıştır.⁹⁵

Tefsirinde tevhit (Allah'ın var ve bir olması) delili,⁹⁶ sıfâtullah konusu: istivâ⁹⁷ ve yed (el) sıfatı,⁹⁸ nübüvvet meselesi: resul ve nebî arasındaki fark,⁹⁹ peygamberlere imanın zorunluluğu,¹⁰⁰ peygamberler arasındaki fazilet-derece,¹⁰¹ peygamberlerin cinsiyetinin erkek olması,¹⁰² Hz. İsa'nın nüzülü¹⁰³ ve şefaat¹⁰⁴ gibi önemli kelâmî konulara kendi metodu ve prensipleri ışığında yorumlar getirmiştir.

b3. Ebû Zehre'nin Fıkıh İlimine Bakışı ve Fikhî Metodu:

Ebû Zehre, fikhî mirası; etki, yönlendirme gücü ve sahasının genişliği bakımından doğuda ve batıda Müslümanların bıraktığı dengi olmayan en harırlı ilmi servet olarak kabul etmekte ve yaşadığımız bütün toplumsal has-

⁹³ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, II, 677-678; VI, 2804.

⁹⁴ Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi*, Damla Yayınevi, İstanbul 1996, s. 49.

⁹⁵ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, I, 236; III, 1170.

⁹⁶ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, VI, 2858.

⁹⁷ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, VI, 2863.

⁹⁸ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, V, 2279.

⁹⁹ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, IX, 5005.

¹⁰⁰ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, IV, 1937-1938.

¹⁰¹ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, II, 919-922.

¹⁰² Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, III, 1212-1213.

¹⁰³ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, III, 1242-1243.

¹⁰⁴ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, II, 936-937; a.m.f., *Livâü'l-İslâm*, yıl: 14, sayı: 9, 1380 (h), s. 579.

talıkların dermanının bu mirasta yer aldığını iddia etmektedir.¹⁰⁵ Onun, özellikle ahkâm ayetlerini tefsir ederken diğer ayetlere nazaran daha geniş ve dikkat çekici yorumlar yaptığı gözlerden kaçmamaktadır. Tefsirdeki fikhî metodunu ise şöyle ifade etmektedir: “Ahkâm ayetlerini tefsir etmedeki metodumuz; ibadetler, nikâh ve diğer ahkâmla ilgili konularda Kur’an ile sabit olan hükümleri kavli ve amelî sünnet yardımıyla açıklamaktır. Aynı şekilde; sünnetin açıklamasına ihtiyaç duyan ahkâm ayetlerini sünnet-i nebevî yardımıyla, bazen sünnetin ittifak ettiği görüşü tercih ederek, bazen de nassa yakın olanı tercih etmek suretiyle olacaktır.”¹⁰⁶

Ebû Zehre'nin, tefsirinin mukaddimesinde kaleme aldığı bu görüşler dikkate alındığında tefsirdeki fikhî metodu ile ilgili şu hususlar öne çıkmaktadır:

Fikhî noktada taassuptan uzak durması: Tefsirinde ele aldığı her konuyu tüm boyutlarıyla derinlemesine incelemiştir. Konuyla ilgili ayet, hadis ve diğer sözlere yer vermiş, fikhın özüne uygun olarak her türlü taassup, delilsiz taklit ve fikri donukluktan uzak kalarak sadece Kur’an ve sünnetten hareket etmek suretiyle delillerin gerektirdiği tercihler yapmıştır. Ahkâm ayetlerini tefsir ederken genelde dört mezhebe,¹⁰⁷ zaman zaman da Caferiye¹⁰⁸ ve İmamiye¹⁰⁹ gibi kaynak kabul edilen diğer imamların görüşlerine yer vererek yorumlamıştır. Bazen bir konuda, görüşlerden biriyle yetinmiş, bazen de iki mezhep arasındaki farklı görüşleri zikretmiştir.¹¹⁰ Çok az da olsa bazen zikrettiği görüşün kime ve hangi mezhebe ait olduğunu belirtmeden kaynaksız olarak vermiştir.¹¹¹ Kimi yerde de, fıkıh âlimlerinin çoğunluğunun görüşü budur demek suretiyle fikhî hükmü ayet ışığında açıklamıştır.¹¹²

Tefsirinin genelinde taassuptan uzak fikhî açılımlar dikkat çekmekle beraber, Hanefî fikhına meyilli bir fikhî yorumlama kullandığı gözden kaçmamaktadır. Özellikle Hanefî fikhına ait görüşler daha tafsilatlı ve sıkça verilmektedir.¹¹³ Aynı şekilde bazen Hanefî mezhebinin görüşünün daha açık ve uygulama noktasında daha kolay olduğu belirtilmiştir.¹¹⁴

¹⁰⁵ Köse, “Muhammed Ebû Zehre”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, İHAD*, s. 483-486.

¹⁰⁶ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, I, 40.

¹⁰⁷ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, III, 1657.

¹⁰⁸ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, I, 545.

¹⁰⁹ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, I, 545.

¹¹⁰ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, II, 805-807.

¹¹¹ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, II, 602.

¹¹² Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, V, 2339-2340.

¹¹³ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, II, 805-806; V, 2341; V, 2343; V, 2360.

¹¹⁴ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, II, 826-831; V, 2361.

Ayete daha yakın ve sünnetle uyuşan fikhî görüşlere ağırlık vermesi: Ayetin özüne ve anlamına uzak olan fikhî tartışmalara girmek yerine, ayetin anlamına daha yakın olan ve sünnetle örtüşen mezhep görüşlerine tefsirinde yer vermiştir.¹¹⁵

Fikhî konuları sınıflandırarak vermesi: Ayette herhangi bir fikhî hükmü farklı açılardan değerlendirmek gerektiğinde, okuyanın zihninde bir karışıklığa sebebiyet vermemek için konuları birbirine katmadan ayrı ayrı değerlendirip sunmuştur. Ebû Zehre'nin bu tür uygulamaları farklı ayetlerde sıklıkla göze çarpmakta ve bu metot, okuyana konuyu daha kolay kavrama ve değerlendirme yapma imkânını vermektedir.¹¹⁶ Nitekim ayetler bağlamındaki; hırsızlığın cezası,¹¹⁷ recim/zinanın cezası,¹¹⁸ Bir defada üç talâkla boşama,¹¹⁹ çok eşle evlilik (teaddüd-i zevcât)¹²⁰ ve faiz/ riba¹²¹ gibi fikhî konularda kendine has ve dikkat çekici yorumlar yapmıştır.

Sonuç

Ebû Zehre, tefsirini Kur'an ve sünnet ışığında, çağın getirdiği genel bilgileri ve farklılıkları göz önünde tutarak ve kendine has bilgilerden de birçok şey katarak yazmıştır. Bunların yanında İslâm nizamına ve batı medeniyetine olan farklı bakış açısını da dikkate alarak; fikhî, toplumsal, iktisadi, siyasi vb. birçok konu ve problemleri bu tefsirine dâhil etmiştir.

Sonuç olarak, tefsirde şekil ve muhteva yönünden dikkat çeken hususlar şu şekilde özetlenebilir:

1. Rivayet metodu kullanılmış olmakla birlikte, daha çok dirayet ağırlıklı olan bu tefsirde Kur'an ayetleri ayrı ayrı ele alınıp tefsir edilmiş; tefsirde sağlam yollardan biri olan, Kur'an'ın Kur'an'la ve sünnetle tefsirine öncelik verilmiştir. Bununla birlikte sahabe ve tâbiîn sözlerinden; yani rivayete dayalı her türlü tefsir malzemesinden yararlanılmıştır.
2. Genelde ayetler maddelendirilerek tefsir edilmiştir.
3. Her surenin tefsirinde o sureye giriş mahiyetinde yazılmış olan mukaddime, surenin kaç ayet olduğu ve nerede nazil olduğu; genel konusu,

¹¹⁵ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, II, 760-764.

¹¹⁶ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, IV, 1824-1828.

¹¹⁷ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, IV, 2170-2181.

¹¹⁸ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, X, 5141-5143.

¹¹⁹ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, II, 773.

¹²⁰ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, III, 1583-1586.

¹²¹ Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr*, II, 1044-1049; II, 1405-1407.

içeriği ve mekkî surelerde bulunan medenî ayetler gibi hususlar rivayetler ışığında belirtilmiştir.

4. Müfessirlerin birbirinden farklı görüşleri uzlaştırılarak verilmiş; görüşler arasında bir zıtlığın, farklılığın olmadığı; bu görüşlerin uzlaştırılabileceği belirtilerek uzlaştırma bizzat kendisi tarafından yapılmıştır.

5. Tefsirde önemli derecede birçok kaynaktan faydalanılmıştır. İslâm dünyasında muteber kabul edilen tefsirlerden alıntılar yapılarak birçok görüş bir arada sunulmuştur. Bizzat isim zikredilerek özellikle Taberî, İbn Kesîr, Zemahşerî, Kurtûbî, Râzî, Kadı Beydâvî, Muhammed Abduh, Reşid Rıza gibi pek çok müfessirin görüşlerinden nakiller yapılmıştır. Zaman zaman Âlûsî ve benzeri diğer bazı tefsirlerden; ilmî eserlerden de istifade edilmiştir.

6. Bir ayetin sebab-i nüzulü ile ilgili aynı bağlamda birden çok rivayet varsa, o rivayetler özetlenip tek bir anlam altında verilmiştir. Bazen de, sebab-i nüzul ile ilgili rivayetler aktarıldıktan sonra biri tercih edilmiş; kimi yerde de farklı sebab-i nüzul rivayetleri belirtildikten sonra, ayete en yakın görülen rivayet tercih edilerek o rivayet zikredilmiştir.

7. Kıraat özellikleri ve farklılıkları açıklanmış, bu farklılığa göre ayetin alabileceği manalar belirtilmiştir.

8. Fakih olmasından dolayı tefsirinde fikhî üslubun dikkat çektiği gözlerden kaçmamaktadır. Bu sebeple tefsirde –recmi kabul etmemesi, bir defada üç talakla boşamayı bir talak (boşama) kabul etmesi gibi– birçok fikhî meseleyi işlemiş; birden fazla eşle evlilik, recim, sirkat gibi fikhî konularda kendine özgü değerlendirmeler yapmak suretiyle bu sahadaki gücünü ispatlamıştır.

9. Fikhî konularda Hanefî mezhebinin fikirlerine yer verilmekle beraber kendi anlayışına uygun düşen diğer mezheplerin görüşleri de değerlendirilmiştir. Yer yer Hanefî mezhebinin görüşü ön planda tutulmaya çalışılsa da İmam Azam, İmam Şâfiî, İmam Malik, İmam Ahmed b. Hanbel, İmam Muhammed ve İmam Ebû Yusuf'un görüşlerinden de yeterince faydalanılmıştır.

10. Mücmel ve müşkil ayetler açıklanmış; İcâzû'l-Kur'ân, Emsâlû'l-Kur'ân, Esbâb-ı nüzul, Kısasu'l-Kur'ân, Mübhemâtü'l-Kur'ân ve Aksâmü'l-Kur'ân gibi ulûmu'l-Kur'ân konularına değinilmiştir.

11. Sure başlarında bulunan “Hurûf-i Mukatta’a” konusuna kısaca değinilmiştir. Bu noktada selefin görüşleri yanında kendi değerlendirmelerine de yer verilmiştir.

12. Ayetler arasındaki münasebete riayet edilmiş; tefsirde ayetin siyak ve sibaki yani bağlamı dikkate alınmış ve buna göre tefsir yapılmıştır.

13. Tefsir edilen ayetteki lafzın hususiliğine dair güvenilir, kesin bir delil yok ise, o takdirde lafız umumi olarak değerlendirilmiş ve ayete umumî mana verilmiştir.

14. Kur’an kıssaları konusunda, ayrıntıdan ziyade asıl maksat üzerinde durulması gerektiği belirtilerek Kur’an’ın temel hedefi doğrultusunda kıssalara ana hatlarıyla işaret edilmiş ve bu doğrultuda, onlardan nasıl ders ve ibret alınması; ne tür prensipler çıkarılması gerektiği kısaca ortaya konmaya çalışılmıştır. İsrailiyyat konusunda çok hassas ve titiz olunarak, müfessirlerin tefsirlerinde bu tür kıssalara, Kur’an’a uygun düşünün ya da düşmesin çokça yer vermelerinden yakınılmıştır.

15. Kelâm ilmi ile ilgili ayetler tefsir edilirken çoğu zaman detaya inilmemiş; tevhit (Allah’ın varlığı ve birliği), sıfâtullah, iman, şefaât, Hz. İsa’nın nüzulü gibi pek çok kelâmî konu özellikle Ehl-i sünnet görüşleri çerçevesinde izah edilmiştir. Zaman zaman da Mu’tezilî görüşlere atıfta bulunulmuştur.

16. Müteşâbih ayetler tefsir edilirken ayetin zahirî manası değil de tevilî manası tercih edilmiştir. Yani ayet uygun şekilde başka ayetlerden de destek getirilmek suretiyle tevil edilmiştir.

17. Çok fazla teferruata girilmeden; ayetlere daha fazla açıklık getirmek ve onların daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla lûgat, sarf ve nahiv kaidelerine yer verilmiş; zorunlu olmadıkça sarf ve nahiv kaidelerine değinilmemiştir. Ayrıca cümlede geçen istifham, tehir, tekit, tekrar, hazf ve ilâl gibi durumlara sık sık temas edilmiştir. Şiirle istişhad çok az da olsa kullanılmış olup; ayetlerdeki belagat inceliklerine; beyan, meâni ve bedi’ sanatına dair konulara genişçe yer verilmiştir.

18. Ayetler, zahirî anlamın dışında yorumlanmasını gerektirecek sağlam bir delil bulunmadıkça öncelikli olarak zahirî anlamda tefsir edilmiştir. Eserlerinde prensibinin, “Zahirî anlamın verilmemesini zorunlu kıla- cak sağlam bir nas bulunmadığı müddetçe kesinlikle lafzın zahirî manasına hamledilmesi” olduğunu söylemiştir.

Kaynakça

- Abdürrazzak, Ebû Bekir, *Ebû Zehre: İmamı asrihî, hayâtühü ve eserühü'l-ilmiyyü, Dâru'l-İ'tisâm, Kahire 1985.*
- _____ *Ebû Zehre: Fî re'y-i ulemâi'l-asr, Dâru'l-İ'tisâm, Kahire 1986.*
- Aydın, Muhammed, *Genel Tefsir Kuralları*, Nûn Yayıncılık, İstanbul 2009.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yayınları, Ankara 2005.
- el-Cezzâr, Abdü'l-Müiz Abdülhamid, "Min-a'lâmi'l-Ezher: Muhammed Ebû Zehre", *Mecelletü'l-Ezher*, c. 56, sayı. 8, Kahire 1984.
- el-Cündî, Enver, "Muhammed Ebû Zehre", *A'lâmü'l-karnî'r-rabia aşere el-hicri: A'lâmü'd-da'veti ve'l-fikri*, Mektebetü'l-Encelü'l-Mısriyye, Kahire 1981.
- Çiçek, Yakup, *Tefsir Usûlü*, Sofya 1995.
- Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa b. Ahmed b. Abdillâh, *Zehretü't-tefâsîr*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 2002.
- _____ *Dünya İslâm Birliği (el-Vahdetü'l-İslâmiyye)*, İbrahim Sarmış (çev), Esra Yayınları, İstanbul 1996.
- _____ *La Conception de la guerre dans l'Islam (Son Barış Çağrısı)*, Cemal Aydın (çev.), Şûle Yayınları, İstanbul 1998.
- _____ *el-Mu'cizetü'l-kübrâ: el-Kur'ân (Nüzûlühü-Kitâbetühü-Cem'uhü-İ'câzühü-Cedelühü-Ulûmühü-Tefsirühü-Hukmü'l-Ġinâi Bihi)*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire ts.
- _____ *Tenzimü'l-İslâmi li'l-müctema'i*, Daru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire ts.
- Gümüş, Sadreddin, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1990.
- Köse, Saffet, "Muhammed Ebû Zehre: Hayatı, İslâm Hukuku ve Diğer Disiplinlerle İlgili Bazı Görüşleri", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi (İHAD)*, 2005.
- _____ "Muhammed Ebu Zehre", *DİA*, XXX, TDV, İstanbul 2005.
- Paşa, Ahmed Fuat, *Mevsûatü a'lâmi'l-fikri'l-İslâmî; Muhammed Ebû Zehre*, Kahire 1984.
- Şübeyr, Muhammed Osman, *Muhammed Ebû Zehre: İmamü'l-fukahai'l-muâsırîn ve'l-müdafîü'l-cerîü an hakaikü'd-din*, Dâru'l-Kalem, Dımeşk 2006.
- Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmi*, Damla Yayınevi, İstanbul 1996.
- Vehdan, Nasır Mahmud, *Ebû Zehre: Âlimen islâmiyyen, hayatuhü ve menhecuhü fi buhûsihi ve kütübihî*, 1. Basım, Şirketi'n-Nas li't-Tıbaa, Kahire 1996.
- Yeğin, Abdullah, Abdülkadir Badıllı, Hekimoğlu İsmail ve İlham Çalım, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, TÜRDAV, İstanbul 1999.
- Zehebi, Muhammed es-Seyyid Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-müfessirün*, Şirketi Dâru'l-Erkam b. Übey el-Erkam, Beyrut ts.
- Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm: Kâmûsu terâcim*, Dâru'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut 1996.